

MIROSLAV GEJDOŠ

Katolícka Univerzita v Ružomberku

Środowiskowe uwarunkowania instytucjonalnego procesu wychowania dziecka*

Abstrakt

Autor przedstawia człowieka, który nie żyje w odizolowanym świecie. Jest on istotą społeczną, żyje wśród innych, jest on także istotą zakorzenioną w kulturze (żyje w pewnej kulturze) oraz istotą wpisaną w świat przyrody. Jest on częścią przyrody i razem z nią tworzy harmonijną całość. Mówimy, że człowiek jest wpisany w życie społeczne, kulturalne i przyrodnicze otaczającego świata, czyli jest otoczony przez swoje zewnętrzne środowisko. Nie tylko powietrze jest potrzebne do oddychania, ale również kultura i inni ludzie, przyjaciele, na których w każdej chwili może liczyć. Dlatego w artykule przedstawiono sytuacje wychowanków domów dziecka na Słowacji w kontekście środowiskowych uwarunkowań procesu wychowania.

Słowa kluczowe: rodzina, środowisko, dom dziecka, wychowanie

Environmental Determinants of the Institutional Process of Child Upbringing

Abstract

The author presents man as not living in isolation. Man is a social being, living among others and remaining rooted in culture (living in a given culture); he is also a being that is part of the world of nature, thus creating a harmonious whole. It is said that man is part of social, cultural and environmental life of the surrounding world; therefore, he is surrounded by his external environment. To breathe, he needs not only air, but also culture and other people: friends on which he can count. Accordingly, the article presents the situation of children in Children's Homes in Slovakia in the context of environmental determinants of the upbringing process.

Key words: family, environment, children's home, upbringing

* Štúdiá je súčasťou projektu FLP/27.10/13 *Analýza európskej axiologickej, postojovej a poznatkovej dimenzie a jej rozpracovanie do edukačných procesov.*

Wstęp

Najważniejszą instytucją w życiu człowieka i wspólnotą życia jest rodzina, ojciec i matka. Rodzina, którą znamy dzisiaj, podlega wielorakim wpływom i uwarunkowaniom swojego funkcjonowania, a jej aktualny obraz jest wypadkową warunków życiowych i stosunków społecznych wytworzonych na poszczególnych etapach rozwoju społeczeństwa ludzkiego. Jest ona jednakże i zawsze chyba podstawowym elementem składowym społeczeństwa i fundamentem rozwoju jednostki. Od niej zależy, jak się dziecko będzie dalej rozwijało. Oczywiście, wiele zależy od poszczególnych relacji w rodzinie i od jej szeroko rozumianej kondycji. Rodzina, w której panuje harmonia, daje dziecku wszelkie możliwości właściwego rozwoju, pozytywnie odbija się na jego dojrzewaniu i psychice.

Oprócz rodziny, duży wpływ na dziecko wywiera również szkoła, rówieśnicy, społeczeństwo, w którym rośnie i które go otacza, podczas całego życia. Jeżeli brakuje w tych wszystkich miejscach i wspólnotach odpowiednich warunków, a dziecko otacza nieprzyjazne środowisko wpływające na niego negatywnie, staje się ono wtedy zwykle mniej pewne siebie, zamknięte w sobie, nie ufa sobie i innym, ma poczucie niższości. W sytuacji skrajnej, może stać się ono człowiekiem pełnym nieufności i nienawiści w stosunku do otoczenia, a w konsekwencji znaleźć się na marginesie życia społecznego, kulturalnego, z zachwianą swoją relacją do świata.

Rodzina, tak bardzo ważna dla każdego dziecka, może stać się również źródłem największej życiowej frustracji, powodem życiowych tragedii. W takich właśnie kontekstach dochodzi najczęściej do sytuacji, w której pojawiają się dzieci opuszczone, tzw. państwowe, których wychowanie przebiega w ośrodkach wychowawczych, w specjalnie powołanych instytucjach. Jest to świat dzieci z domów dziecka.

Dom dziecka jest instytucją, która udziela opieki dzieciom zgodnie z zapisanym konstytucyjnym prawem do wychowania od urodzenia do osiągnięcia dojrzałości, maksymalnie do 25. roku życia. Przyjmuje się, że wychowanie realizowane w instytucjach wychowawczych ma szczególne znaczenie dla kształtowania osobowości wychowanka. Sytuacja wychowawcza powinna być dwupodmiotowa i charakteryzować się dwukierunkowością wpływów, pochodzących od obydwu uczestników, stron procesu wychowania. Powinna mieć charakter otwarty; jej przebiegu i zakończenia nie sposób przewidzieć ani zaplanować. Cechą prawidłowej interakcji dwupodmiotowej jest przekonanie obydwu stron o tym, że jej treść, cel, dobro ma dla nich duże znaczenie. Interakcja dwupodmiotowa przebiega zwykle wokół wspólnej linii działania.

Problem środowiska wychowania w domach dziecka na Słowacji jest dziedziną mało zbadaną. Niewielu badaczy bezpośrednio tym tematem się zajmowało, co tym bardziej uzasadnia potrzebę podjęcia tej problematyki. W literaturze przedmiotu spotykamy opracowania dotyczące sytuacji dzieci w domach dziecka (DD) na Słowacji. Problematyką tą zajmowali się tacy autorzy, jak: A. Škoviera, D. Kováčiková, Z. Matejček, J. Langmeier, V. Hrdličková, J. Pávko-

vá, jednak nie ma na Słowacji opracowań naukowych, w których zostałby poruszony bezpośrednio problem środowiska wychowawczego tych placówek.

Opierając się zatem na opracowaniach pedagogicznych wyżej wymienionych autorów słowackich a także odnosząc tę problematykę do opracowań pojawiających się w innych krajach, zwracam uwagę zwłaszcza na pozycje, które odnoszą się bezpośrednio do omawianej problematyki, a z racji braku bezpośrednio związanej z tym zagadnieniem literatury, odwołuję się także do własnych badań sytuacji wychowawczej w domach dziecka na Słowacji.

Założenia badawcze

Celem badania jest diagnoza aktualnej sytuacji w DD na Słowacji. Diagnoza ta będzie określona na podstawie badań obiektywnego stanu środowiska wychowania w tych placówkach. Badanie stara się określić, jak dzieci rozumieją i interpretują środowisko wychowania w DD, w jakim stopniu mają te same możliwości realizacji siebie i realizacji w życiu, jak dzieci wychowujące się w klasycznych rodzinach. Ze względu na cel postawiono następujące pytania badawcze:

Jaki wpływ ma środowisko DD na rozwój osobowościowy dzieci tam umieszczonych?

Jakie możliwości realizacji siebie udostępnia w chwilach wolnych środowisko DD dzieciom umieszczonym w tych placówkach?

Jaką inną formę wychowania instytucyjnego wybrałyby dzieci umieszczone w DD w wypadku posiadania możliwości wyboru i jaki inny rodzaj wychowania zastępczego dzieci znają?

W odniesieniu do głównych pytań empirycznych określono hipotezy, przy pomocy których sprawdzono postawione wyżej pytania empiryczne.

Hipoteza numer 1:

Zakładamy, że aktualne środowisko DD na Słowacji umożliwia większości dzieciom z DD kontakt z pozostałymi dziećmi w DD.

Hipoteza numer 2:

Zakładamy, że w wypadku posiadania przez dzieci z DD możliwość wyboru, większość z nich zmieniłaby środowisko wychowania i wybrała inny rodzaj wychowania zastępczego.

Hipoteza numer 3:

Zakładamy, że środowisko DD daje większości dzieci możliwość, by się swoimi uczuciami i problemami mogły podzielić i o nich porozmawiać.

Problematyka niniejszego artykułu oscyluje zatem wokół specyfiki sytuacji wychowania w DD na Słowacji. Przedstawiono w nim jej diagnozę, poprzez próbę odpowiedzi na pytanie o sytuację wychowania w tych instytucjach.

Problem ujęto w aspekcie poznawczym i teoretycznym. Z jednej strony jest to analiza środowiska wychowawczego w DD na Słowacji w świetle literatury i teoretycznego ujęcia podstaw funkcjonowania placówek w perspektywie XXI wieku. Chodzi głównie o określenie pedagogii DD w świetle najnowszych tren-

dów pedagogiki opiekuńczej i pedagogiki rodziny, by zapewnić optymalne warunki integralnego rozwoju wychowankom. Z drugiej strony ważny jest aspekt praktyczny badań oparty na analizie sytuacji środowiska wychowawczego w DD na Słowacji. Badania zrealizowano wykorzystując w nich metodę analizy tekstów, zwłaszcza analizy rekonstrukcyjnej i metodę syntezy uzyskanych wyników. Poddano badaniom łącznie 500 osób z wybranych regionów Słowacji. Poszczególne regiony zostały wybrane według województw w ten sposób, aby liczba badanych placówek proporcjonalnie odpowiadała liczbie DD. Dane o liczbie dzieci umieszczonych w badanych placówkach zaczerpnąłem z informacji opublikowanych na stronach internetowych *detske-domovy.sk*. Z każdego województwa zostały wybrane trzy DD, łącznie badania zrealizowano w 24 placówkach. Badania empiryczne oparto na metodzie ankietowania, która należy do najczęściej stosowanych sposobów badań kwantytatywnych i ze względu na badany problem, najbardziej odpowiada weryfikacji naszych celów. Kwotowy wybór najbardziej odpowiada kryteriom, na podstawie których tworzony jest model zbioru podstawowego, gdzie zostają zachowane proporcje strukturalne (kwoty). Wybór kwotowy umożliwia tworzenie celowych podrodziałów wystarczająco wielkich, nawet w takim przypadku, kiedy jest w populacji zbyt mało osób według właściwości tworzących podrodział. Kwotowy typ wyboru umożliwia i zapewnia reprezentatywność badanej grupy (reprezentatywny jest w tym przypadku w perspektywie wybranych znaków). Przy wyborze kwotowym wystarczy dla zapewnienia reprezentatywności 300 respondentów; 500 respondentów w naszym przypadku gwarantuje reprezentatywność badań.

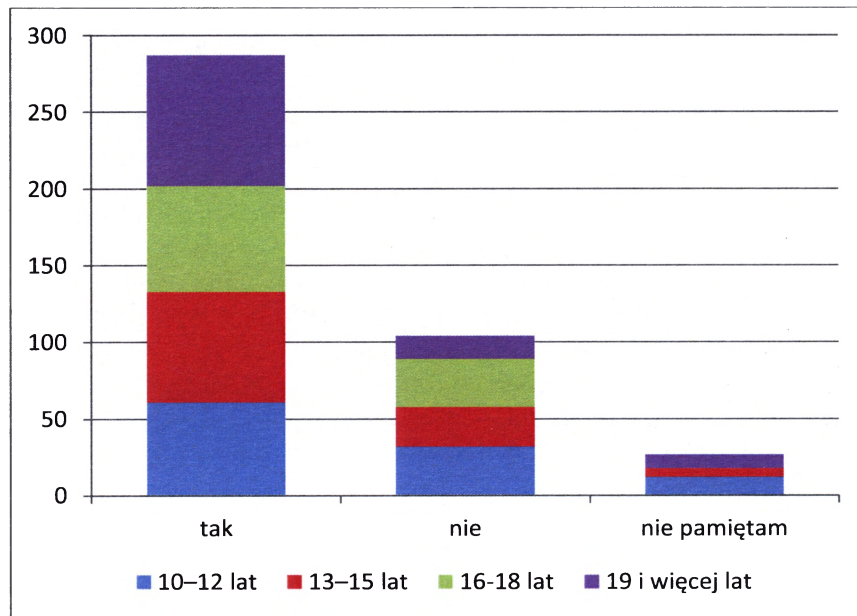
Prezentacja wyników badań

W pierwszej hipotezie założono, że środowisko DD umożliwia większości dzieci z tych placówek kontakt z pozostałymi dziećmi w DD. Na podstawie frekwencji i porównania odpowiedzi respondentów, według ustalonych przez nas znaków, potwierdziliśmy hipotezę, że większość dzieci ma możliwość spotkania się z dziećmi z innych DD (zob. wykres 1).

Kontakt dzieci w ramach różnych DD jest ważny głównie ze względu na przekazywanie sobie informacji i doświadczeń w konkretnym środowisku DD. Umożliwia równocześnie przenoszenie kulturalnych i indywidualnych wzorców zachowania, co w końcowym efekcie pomaga w rozwoju osobowości i przyczynia się do poprawy jakości życia, wywołuje zmiany jakościowe w funkcjonowaniu środowiska DD.

W drugiej hipotezie zakładano, że w wypadku, kiedy dzieci z DD mają możliwość wyboru, większość z nich zmieniłaby środowisko wychowania i wybrała inny rodzaj wychowania zastępczego. Założono, że większości dzieci nie odpowiada internatowy styl życia w DD, co argumentowano tym, że taki rodzaj wychowania nie daje dzieciom wystarczającej ilości wzorców zachowania, które daje życie w klasycznej rodzinie. System wychowawca–dziecko, ewentualnie

wychowawca–dzieci ogranicza rodzinny model życia tylko do wychowawczej lub kształcącej roli rodziny, przy czym rodzina klasyczna spełnia również inne role w kontekście życia społecznego lub środowiska.

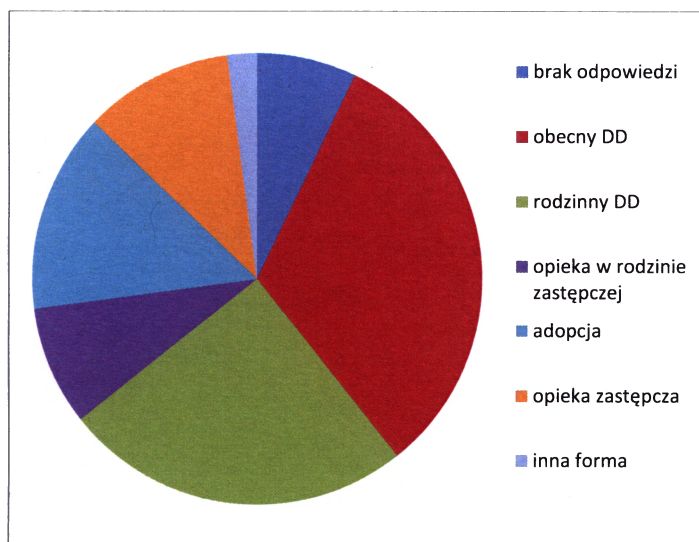

Wykres 1. Kontakty pomiędzy dziećmi z różnych DD

Źródło: badania własne, czerwiec, Rużomberok 2013

Po zbadaniu rodzajów wychowania zastępczego zbadano odpowiedzi dzieci na bardzo ważne pytanie dotyczące wyboru przez nie optymalnego rodzaju opieki i wychowania zastępczego, gdyby taką możliwość wyboru miały. Po prostym porównaniu odpowiedzi dzieci doszliśmy do wniosku, że w wypadku możliwości niemal dwie trzecie z nich wybrałyby alternatywny rodzaj wychowania zastępczego. Dlatego przeprowadzono następne badania u poszczególnych respondentów i ich odpowiedzi oceniono według płci, wieku, liczby rodzeństwa i według rodziny ich pochodzenia. Zanotowano pewne różnice, kiedy porównano odpowiedzi respondentów według płci. W porównaniu z chłopcami, większa część dziewcząt wolałaby DD, w którym się znajduje. Tę rzeczywistość można wytłumaczyć większym uczuciowym przywiązaniem do realnego środowiska, w którym dziewczęta obecnie żyją. W innych rodzajach wychowania zastępczego nie zanotowano wyraźnych różnic w odpowiedziach ze względu na płeć. Następnie porównano odpowiedzi respondentów według ich wieku. Stwierdzono, że najstarsza kategoria wiekowa respondentów – dziewiętnastolatków i starszych ze wszystkich wiekowych kategorii najbardziej byłyby za alternatywnym rodzajem zastępczego wychowania. Wielką różnicę w najwyższej wiekowej kategorii w porównaniu z innymi kategoriami można rozumieć w stosunku ze zbliżającym się odejściem tych wychowanków z DD i oczywistym krytycyzmem w stosunku do klasycznej formy placówki.

Powyższe pytanie poddano analizie również z punktu widzenia liczby rodzeństwa respondentów, jak również z punktu widzenia rodziny, z jakiej pochodzą. Wyniki badań pokazują, że alternatywny rodzaj zastępczego wychowania częściej wybierali ci respondenci, którzy nie mają rodzeństwa, albo mają tylko jedno. Wyniki te można tłumaczyć lękiem przed oddzieleniem od rodzeństwa, w wypadku gdyby któreś z nich zostało adoptowane albo oddane pod opiekę, o czym świadczy fakt, że ci respondenci, którzy nie mają rodzeństwa, częściej aniżeli pozostali woleliby adopcję. Sytuację ilustruje wykres numer 2.

Wykres 2. Deklaracje dzieci nie posiadających rodzeństwa dotyczące adopcji

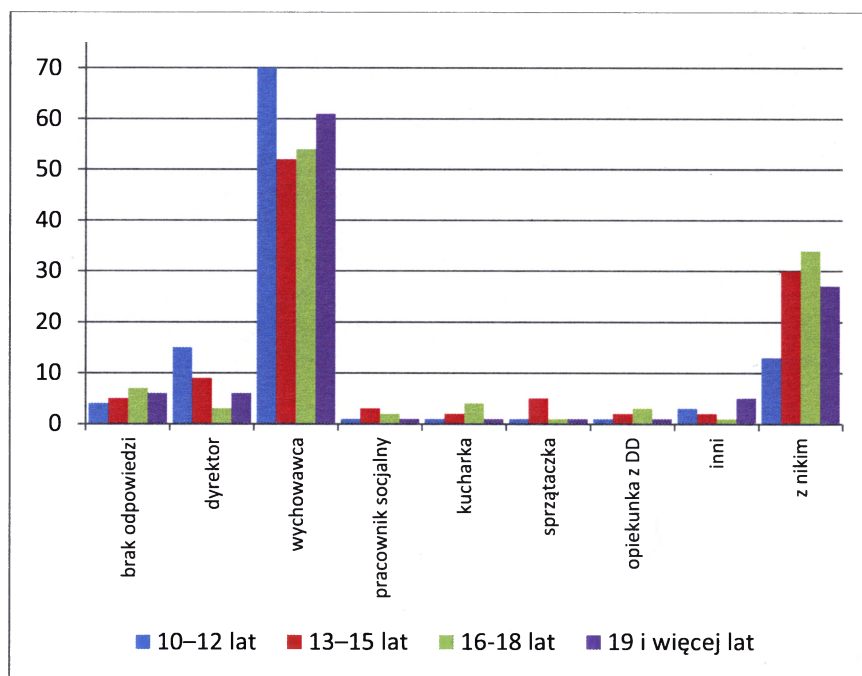
Źródło: badania własne, czerwiec, Ružomberok 2013

W kolejnej hipotezie przyjęto, że środowisko DD stwarza większości swych wychowanków możliwość podzielenia się swoimi uczuciami i problemami oraz możliwość porozmawiania o nich. Na podstawie częstotliwości i porównania odpowiedzi respondentów potwierdzono tę hipotezę. A zatem wydaje się, że większość dzieci ma możliwość porozmawiania o swoich uczuciach i problemach w środowisku DD.

Najpierw przebadano odpowiedzi na pytanie, czy respondenci mają możliwość pełnej zaufania rozmowy z kimś z grupy wychowawców. Odnotowano, że większość respondentów ma kogoś, z kim może dzielić nawet najintymniejsze informacje o swim życiu. Na zadane pytanie, z którym z pracowników w DD respondenci najczęściej rozmawiają, ponownie otrzymano jednoznaczną odpowiedź, że jest to wychowawca. Wyniki dotyczące tego aspektu zawarto w wykresie 3.

W wynikach tego badania godny uwagi jest fakt, że przeważająca większość respondentów nie poszukuje kontaktu z innymi pracownikami DD po to, by porozmawiać o swoich uczuciach i problemach. Analizę kontynuowano porównując odpowiedzi z uwagi na wiek respondentów. Tak samo i w tym wy-

padku, zanotowano ważne spostrzeżenia. Okazuje się, że o swoich uczuciach i problemach z wychowawcą rozmawiają najczęściej członkowie najstarszej grupy wiekowej (19 lat i więcej) oraz najmłodszej grupy wiekowej (10–12 lat). Można to tłumaczyć tym, że w najstarszej grupie wiekowej istnieje ewidentna tendencja interpretacji wychowawcy jako równego sobie partnera. Natomiast dzieci z najmłodszej grupy wiekowej prawdopodobnie widzą w wychowawcy wzór postaw i zachowania. U respondentów w wieku od 13 do 18 lat, którzy najmniej korzystali z możliwości rozmawiania o sobie z wychowawcą, można zakładać, że przechodzą skomplikowany czas dojrzewania, kiedy autonomia i brak zaufania do dorosłych są ważnymi czynnikami uniemożliwiającymi podejmowanie rozmów z opiekunami, zwłaszcza na tematy dotyczące ich bezpośrednio.

Wykres 3. Pracownicy DD, z którymi badani najczęściej rozmawiają

Źródło: badania własne, czerwiec, Rużomberok 2013

W ramach hipotezy numer 3 podjęto rozważania, na ile dzieci potrafią rozmawiać o sobie, o swoich uczuciach i problemach z pozostałymi dziećmi w środowisku DD? Wyniki pokazują, że większa część respondentów rzadko lub wcale nie rozmawia o sobie z innymi dziećmi w środowisku DD. Zaskakuje, że większość rozmów dotyczy bieżących sytuacji, konfliktów. Wychowankowie nie podejmują rozmów na ważne dla nich osobiste tematy, chociażby te związane z usamodzielnieniem. Stosunkowo najczęściej pojawiającymi się odpowiedziami w tej materii były te udzielane przez starsze dziewczęta, a do-

tyczące pojawiającego się lęku przed bezrobociem i poczuciem bezradności wobec takiej sytuacji.

W tym kontekście przyjrano się ogólnemu stosunkowi wychowanków do ich placówki. Zbadano ogólny stosunek i akceptację rzeczywistości związanej z faktem zamieszkiwania właśnie w DD. Jest to tym ważniejsze, że dzieci z DD to często jednostki z zaburzoną osobowością, niską samooceną i niskim poczuciem własnej wartości, często poranione i przez to spychane na margines życia społecznego, pozbawione zainteresowania ze strony struktur i instytucji społecznych.

Większość dzieci odpowiedziała, że żyjąc w DD akceptuje tę rzeczywistość. Zanotowano natomiast różnice w odpowiedziach według płci: szybciej i stosunkowo łatwiej akceptują tę rzeczywistość chłopcy. Zdecydowanie większa część respondentów ze starszej grupy wiekowej jest bardziej zadowolona z tego, że żyje w DD. Wiąże się to zapewne z wykształconym u nich w pełni syndromem dziecka instytucji, wynikającym z dłuższego pobytu w placówce, a z drugiej z perspektywą szybkiego odejścia z DD i pełnego usamodzielnienia.

Dyskusja

Jak zatem przedstawia się obraz środowiska wychowania w DD w świetle przeprowadzonych badań?

Na podstawie analizy wyników badań dochodzę do wniosku, że aby osobowość dziecka mogła stopniowo i bez problemów wejść do złożonego świata dorosłych, potrzebuje już we wczesnym wieku pełnej prenatalnej i postnatalnej ochrony, poczucia bezpieczeństwa, stabilnych stosunków międzyludzkich, przyjacielskiego prowadzenia i pozytywnych wzorów. Najbardziej jednak i przede wszystkim każde dziecko potrzebuje bezgranicznej miłości rodziców. Harmonijnie żyjąca rodzina jest dla niego najlepszym środowiskiem, a tym samym najlepszą prewencją. Jednoznacznie można stwierdzić, że środowisko wychowania instytucjonalnego, nawet przy największym wysiłku, nie może dać dziecku tego, czego potrzebuje i do czego ma prawo. Wszelkie starania, by pomóc mu osiągnąć pełnię rozwoju, powinny być adekwatne do jego potrzeb.

Zakończenie

Chcę przeprowadzić erystykę wyników badania w świetle wpływu środowiska wychowania w DD na rozwój dziecka opuszczonego i na jego późniejszą integrację w społeczeństwo. Na podstawie badania empirycznego chcę przedstawić perspektywę środowiska wychowania w DD oraz wyznaczyć możliwe kierunki zmian korekcyjnych w dalszym rozwoju zinstytucjonalizowanej opieki w DD na Słowacji.

Od czego więc zależy zmiana obecnej sytuacji? Fundamentalna zmiana wychowania zastępczego w pierwszym rządzie musi się odbyć na poziomie filozof-

ficznym. Koniecznością jest zrozumienie faktu, że „król jest nagi”, co oznacza, że era wychowania państwowego jest skończona, i należy ją jak najszybciej zastąpić wychowaniem o jednoznacznie rodzinnym charakterze – należy zastąpić „kończącą stację na stację z przesiadką”, z wychowania zastępczego stworzyć most pomiędzy rodzinami. Konkludując: należy przedstawić zespołową i konsekwentną transformację całego wychowania zastępczego na Słowacji.

Konieczna jest zmiana w zakresie priorytetów opieki. Transformacja jest jedyną przyszłością DD, jest jedynym sposobem na skuteczną i najdalej idącą pomoc dzieciom „które do nikogo nie należą, ale po trosze należą do nas wszystkich”. Jest to jedyna realna droga, aby zrealizować zasadę, że każde dziecko powinno mieć swoją rodzinę.

Wnioski

Na sytuację wychowawczą w środowisku wychowania zastępczego, a w szczególności w DD, należy patrzeć przez pryzmat poniższych priorytetów:

1. Najważniejsze miejsce w trosce o dziecko i pełnię jego rozwoju zajmuje rodzina jako naturalne i podstawowe środowisko wychowawcze.
2. Wychowanie zastępcze powinno obejmować jak najwięcej cech prymarnej rodziny:
 - a. środowisko wychowawcze powinno wytworzyć warunki dla intymności i prywatności takie same, jak warunki dla aktywnej działalności dziecka w rodzinie naturalnej;
 - b. w środowisku wychowawczym ważne jest to, aby dziecko miało wystarczające możliwości przy samopoznaniu, samodzielnych czynnościach;
 - c. najbliższe środowisko socjalne akceptuje dziecko, dlatego w pierwszej kolejności ważne, aby nie doprowadzić do izolacji dziecka z naturalnego środowiska, jakim jest miejsca jego urodzenia;
 - d. uświadamianie obywateli, aby aktywnie działali na rzecz ochrony dziecka i jego rodziny, żeby poczuli się do odpowiedzialności za rozwiązanie ich problemów.
3. W środowisku wychowania zastępczego powinna się być wykwalifikowana opieka, ukierunkowana na ograniczenie lub eliminację negatywnych objawów spowodowanych niewystarczającą opieką, zaniedbaniem i nie stosowaniem norm i zasad w środowisku wychowania.

Włączenie młodego człowieka w społeczeństwo po zakończeniu wychowania konstytucyjnego jest otwartym zagadnieniem i to we wszystkich aspektach. W nowych społecznych i ekonomicznych warunkach stawiane są coraz większe wymagania w stosunku do dzieci wychowanych w kolektywnych placówkach wychowawczych. Konsekwencje deprawacji spowodowanej nierodzinnym środowiskiem wychowawczym ponoszą dzieci nieprzygotowane do samodzielnego życia, niepotrafiące odnaleźć się we współczesnej rzeczywistości społecznej. Mają one trudności z uzyskaniem pracy, mieszkania, nawiąza-

niem kontaktów społecznych, nie umieją korzystać z ofert i pomocy instytucji socjalnych. Ostateczną konsekwencją jest wzrost zagrożenia wykluczeniem i marginalizacją tych jednostek.

Obecne dzieci żyją w świecie pełnym zła, agresji i licznych pułapek. Dzieci są często krzywdzone przez kolegów, młodszych albo starszych. Czasami krzywdzi ich szkoła, ale przytłaczające jest to, iż są krzywdzone przez własnych rodziców.

Warto stwierdzić że są szanse na lepsze i pełniejsze życie wychowanków DD. Współpraca różnych instytucji, organizacji i ludzi dobrej woli może urzeczywistnić te założenia. Istotna jest również osobowość wychowawcy w środowisku wychowania. Każdy wychowawca musi mieć świadomość, że w diagnostyce problemów w placówkach wychowania potrzeba przede wszystkim poznania, możliwości i chęci stworzenia odpowiednich warunków.

Literatura

Ustawy i rozporządzenia

Koncepcja štátnej rodinnej politiky, MPSVR Bratislava 1996

Vyhľadška č. 198/1998 Zb. MPSVR SR z 18. júna 1998, na vykonanie niektorých ustanovení zákona o sociálnej pomoci

Vyhľadška č. 259/1992 Zb. MPSVR z 29. apríla 1992

Dokumenty Kościoła

Jan Pavol II 1993, *Familiaris consortio, adhortacia J. Pavla II. o úlohách kresťanskej rodiny v dnešnom svete*, SSV Trnava

Pius XI 1947, *Divini Illius Magistri, Encyklika Pia XI. O kresťanskej výchove mládeže*, KŠR Bac

Literatura przedmiotů

Bakošová Z. 1999, *Sociálna pedagogika*, Bratislava

Chalas K. 2003, *Wychowanie ku wartościom*, Lublin–Kielce

Chovanec V. 1985, *Výchova detí mimo vlastnej rodiny*, Bratislava

Diešková V. 1985, *Problémové deti vo výchovnej činnosti*, Bratislava

Grulich V. 1980, *Filozofické pojetí člověka a výchova*, Praha

Guardini R. 1992, *Konec novověku*, Praha

Hauserová-Schonerová L. 1996, *Deti potrebujú prarodiče*, Praha

Kępski Cz. (red.) 1998, *Opieka i wychowanie*, Lublin

Kolouchová J. 1980, *Náhradní rodinná péče*, Bratislava

Králiček J. 1981, *Výchova detí v detských domovoch*, Bratislava

Králiček J. 1986, *Príspevky k metodike výchovnej činnosti v detských domovoch*, Bratislava

Kraus B. 1999, *Sociální aspekty výchovy*, Hradec Králove

Kreutz M. 1974, *Osobowość nauczyciela wychowawcy*, Warszawa

Kučera M. 1993, *Slovensko na prahu novoveku*, Bratislava

Kuja J., Floder J. 1989, *Etopedie*, Olomouc

Kunowski S. 1961, *Nauczycielskie poznanie uczniów*, „Kwartalnik Pedagogiczny”, nr 3

- Kunowski S. 1997, *Podstawy współczesnej pedagogiki*, Warszawa
- Lisa L. 1986, Nourková M., *Vývoj dítěte a jeho úskalí*, Praha
- Literatura pomocnicza*
- Musil J., Mušková A. 1970, *Koncepce dětských domovů*, Praha
- Nikitorowicz J., Sawicki K., Bajkowski T. 2003, *Współczesne dylematy diagnostyczne i metodyczne w opiece i wychowaniu*, Olecko
- Nowak M. 2001, *Podstawy pedagogiki otwartej*, Lublin
- Radičová I. a kol. 2000, *Záverečná správa výskumu Problém odchodu mladých ľudí z detských domovov*, Bratislava
- Škoviera A. 1997, *Násilie v inštitúciach nahrádzajúcich rodinu*, Bratislava
- Surdacki M. 1998, *Dzieci porzucone w Szpitalu Świętego Ducha w Rzymie w XVIII wieku*, Lublin

Bazy internetowe

<http://vupsvr.gov.sk>

<http://www.employment.gov.sk>

www.detske-domovy.sk

MIROSLAV GEJDOŠ, doc. PhDr. PaedDr.

Katolícka Univerzita v Ružomberku

Pedagogická Fakulta

miroslav.gejdos@ku.sk